

ERŐS FERENC

A Monarchia felbomlásának képei a Freud–Ferenczi levelezés tükrében

Sigmund Freud és Ferenczi Sándor negyedszázadon át, 1908-tól 1933-ig tartó levelezése, amelynek során a pszichoanalitikus mozgalom történetének e két nevezetes alakja több mint ezer levelet váltott egymással, a magyar–oszt-rák és tágabban, közép-európai kulturális, szellemi és tudományos kapcsolatok, kölcsönhatások egyik fontos és hallatlanul izgalmas dokumentuma. Az Osztrák Nemzeti Könyvtárban őrzött kéziratok hosszú évtizedeken át a kutatók számára is csak korlátozottan voltak hozzáférhetőek, és csak a kilencvenes években kerültek először publikálásra. A német nyelven folytatott levelezés különös módon előbb vált ismertté franciául és angolul. A német kiadás utolsó kötete nemrégiben jelent meg, az ennek alapján készülő magyar fordításból pedig eddig négy kötet jelent meg, a hátralévő két kötet 2004-ben, illetve 2005-ben lát majd napvilágot.¹

A levelezés önmagában is monumentális teljesítmény volt: Freud és Ferenczi 1908 és 1933 között bizonyos időszakokban naponta többször is váltottak levelet. A teljesítmény azonban nem pusztán a levelek mennyisége, hanem azok tartalma, minősége szempontjából is egyedülálló. Bár sem Freud, sem Ferenczi nem volt hívatásos író, levelezésük – két rendkívül művelt, az irodalom és művészet iránt is roppant fogékony közép-európai polgár levelezése – irodalmi műként is felfogható.



Ferenczi Sándor és Sigmund Freud, 1917

Mint minden műalkotásnak, e levelezésnek is igen sok rétege van, sokféle szempontból elemezhető. A levélfolyam burjánzó sorai között a személyes, intim vonatkozású beszámolókat, reflexiókat, vallomásokat éppúgy megtalálhatjuk, mint egy interszubjektíve megalapo-

¹ Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: *Levelezés*. I/1, I/II, II/1, II/2. köt. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Erős Ferenc és Kovács Anna. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Bp. 2000–2003.

zott, kölcsönös pszichoanalízis nagyszabású kísérletét. A levelekben folytatott elméleti és módszertani eszmecseréik alapján számos Freud- és Ferenczi-mű egész keletkezéstörténetét rekonstruálhatjuk, szinte az ötlettől a megvalósulásig. Megismerhetjük belőlük a pszichoanalitikus mozgalom „gründolásával”, szervezésével, irányításával, a belső konfliktusok kezelésével kapcsolatos tevékenységüket s a háttérben rejlő, igencsak konfliktusos csoportdinamikát; nem utolsósorban pedig a kollégákhoz, a pályatársakhoz, a külvilághoz, a közélet, a kultúra, a társadalom, a politika szereplőihez és eseményeihez való viszonyukat.

Ilyen értelemben Freud és Ferenczi levelezését olyan *szubjektív történeti forrásnak* tekinthetjük, amely mintegy félúton van a személyes, spontán elbeszélés, az „oral history” típusú narratívum és egy virtuális olvasóközönségre, titkon az utókorra is tekintő, megformált, episztoláris elbeszélés között. A Freud–Ferenczi levelezés, miközben két ember személyes – baráti és szakmai – kapcsolatának alakulását tárja fel, felfogható úgy is, mint egy episztolák formájában megírt regény, amelynek fő témája az identitás, önmaguk azonossága. Ez azonban egyszersmind egy párbeszédben alakuló, diszkurzív módon megalapozott és folytonosan újraalakított identitás.

A pszichoanalitikus mozgalom irányításával megbízott „Bizottság”. Ülnek: Freud, Ferenczi, Sachs; állnak: Rank, Abraham, Eitingon, Jones. 1922

Az identitás személyes, interszubjektív és társadalmi vonatkozásai, amelyek e levelekben feltárnak, nem pusztán járulékos hozamát vagy „magántermészetű” aspektusát képezik a levelezésnek. Az identitás problémája ugyanis magának a pszichoanalitikus diskurzusnak a lényegi részét képezi, mind történeti, mind pedig terápiai és metapszichológiai szempontból. Itt csupán jelezhetem azt az elgondolást, hogy a Bécsben született, de csakhamar Budapesten is termékeny talajra hullott pszichoanalitikus eszmevilág kialakulása maga is válasz volt arra az identitásválságra, amely a XIX. és XX. század fordulóján élt polgárok életvilágában lezajlott. A pszichoanalízis mint „identitásprojekt” az identitásnak olyan képletét állította előtérbe, amelyben nincsenek többé esszenciális különbségek és azonosságok, egyértelmű kategóriák, meghatározó, biztos referenciával rendelkező szimbólumok; a „tulajdonságok nélküli ember” identitása egyedül saját élettörténetében, narratívumaiban gyökerezik. Az identitás kialakulása maga is egy narratív művelet eredménye; az ember maga, mint ahogy Paul Ricoeur hangsúlyozza, mintegy a saját történeteiben van elrejtve.

A pszichoanalízisnek egy sajátos identitásprojektként való felfogása megvilágíthatja számunkra, miért volt olyannyira lényegbevágó mind Freud, mind



Ferenczi számára az önvallomás és az önvallomások „kölcsonös analízise”, közös narratívumokká alakítása. A pszichoanalízis mint „identitásprojekt” azonban elválaszthatatlanul összekapcsolódik egy másik „projekttel”, amit „modernitásprojektnek” nevezhetünk. A pszichoanalízis a modernitás egyik legfontosabb és legnagyobb hatású szellemi irányzata volt, olyan, rendkívüli kreativitással és innovatív törekvésekkel jellemezhető mozgalom, amely egész története folyamán, szinte a mai napig megőrizte sajátosan „mozgalmi” jellegét, elsősorban azáltal, hogy a hagyományos, hivatalosan elismert akadémiai, egyetemi körökön kívül alakult ki és fejlődött tovább. Éppen e marginális helyzetből vívta örökös harcát azért, hogy egy napon az úgynevezett „normális” tudomány sáncai mögé kerülhessen. Ez azonban csak részben sikerülhetett, mivel, miként a lengyel filozófus, Leszek Kołakowski írja, „A Freud-recepció lényege szerint filozófiai jellegű: a pszichoanalízis fő gondolatai nem a tudomány, hanem a filozófia sémája szerint terjedtek el. Vagyis olyan elméletek fakadtak belőlük, amelyek ugyan egyetlen vonatkozásban sem idézik fel az eredeti modellt, genetikusan mégis abból származnak.”

A pszichoanalízis klasszikus szerzőinél a kétféle „projekt”, az identitásprojekt és a modernitásprojekt gyakran elválaszthatatlanul összefonódik, vagyis a tudományos innováció és a személyes, az identitásra vagy annak válságaira vonatkozó reflexió a művek szövedékében összekapcsolódik. Az amerikai történész, Carl I. Schorske „Politika és apagyilkosság Freud *Álomfejtésében*” című nevezetes, sokat idézett tanulmányában² mutat rá arra a sajátos kettősségre, amely Freudnak ezt az alapművét jellemzi. A könyv felépítése első megközelítésben tökéletesen megfelel a tudományos értekezések szokványos felépítésének: fejezetről fejezetre hatol egyre mélyebbre, újabb és újabb szempontból világítja meg az álmoknak lelki működésünkben játszott szerepét. A műnek van azonban egy kevésbé nyilvánvaló, rejtettebb, személyesebb rétege is, amelyben – a tudományos fogalmak és hipotézisek rendszerén túl – a szerző mint szubjektum mutatkozik meg. Freud önvallomása ez – példaanyagának jelentős részét ugyanis az ő saját álmai képezik. Az „önanalízis” révén pedig megismerkedhetünk azokkal a kulcsélményekkel, amelyek a fiatal Freud pályafutását, emberi és tudói fejlődését, társadalmi tapasztalatait meghatározták. Freud műve Schorske szerint a nagy vallomások sorába tartozik: mintha Szent Ágoston az *Istenállamba*, Rousseau pedig az egyenlőtlenség eredetéről szóló értekezésébe szötte volna *Vallomásait*.

Az *Álomfejtés* – mint Schorske kifejti – kulcsjelentőségű mű az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi-társadalmi viszonyainak, mentalitásának megértéséhez



Sigmund Freud és Wilhelm Fliess, Freud ifjúkori barátja az 1890-es évek elején

is. Freudnak ez a műve maga is fontos személyes forrás, ha úgy tetszik, narratív forrás annak megértéséhez, hogyan reprezentálódnak és milyen tágabb, antropológiai jelentőségű következtetéshez vezetnek azok a mindennapi társadalmi tapasztalatok, amelyeket egy pályakezdő értelmiségi szerzett a XIX. század végén Bécsben. Például hogyan működik a cenzúra, a politikai hatalom, hogyan működnek az intézményeken, a családon, a professzionális vagy informális csoportokon belüli, Michel Foucault kifejezésével „mikrohatalmi” viszonyok? Melyek azok az asszimilációs stratégiák, amelyeket Freud és környezete követendőnek tart, melyek azok a dilemmák és versenyhelyzetek, amelyekkel egy zsidó származású, pályakezdő, de nagy elhivatottságú „konkvisztádornak” (ahogyan Freud önmagát jellemezte egy Wilhelm Fliessnek írt levelében) szembe kellett néznie?

Rátérve a levelezésre, azt mondhatjuk, hogy ebben a Monarchia, sőt tágabban, az akkori Közép- és Kelet-Európa politikai és kulturális geográfiájának egész panorámája tárul fel. A pszichoanalízis ebben az időben a kulturális és intellektuális kölcsönhatásoknak, transzmisszióknak különösen hatékony eszköze és terepe volt. Ebben a személyes – baráti, kollegiális és terápiás – kapcsolatok, a magánjellegű látogatások, az utazások, a levelezések éppúgy szerepet játszottak, mint az intézményesülő összejövetelek, konferenciák, folyóirat- és könyvkiadó-alapítások stb. E politikai és kulturális geográfia kezdetben az Osztrák–Magyar Monarchiát, majd Németországot, Svájcot, Itáliát foglalta magába, de egyre inkább kiterjedt Nyugatra (Anglia, Hollandia, Amerika, Franciaország) és Keletre (Oroszország, sőt India) felé; ennek a terjeszkedésnek azonban az első világháború drasztikusan véget vetett. A pszichoanalízis súlypontjának Nyugatra kerülése évtizedekkel később, a Hitler

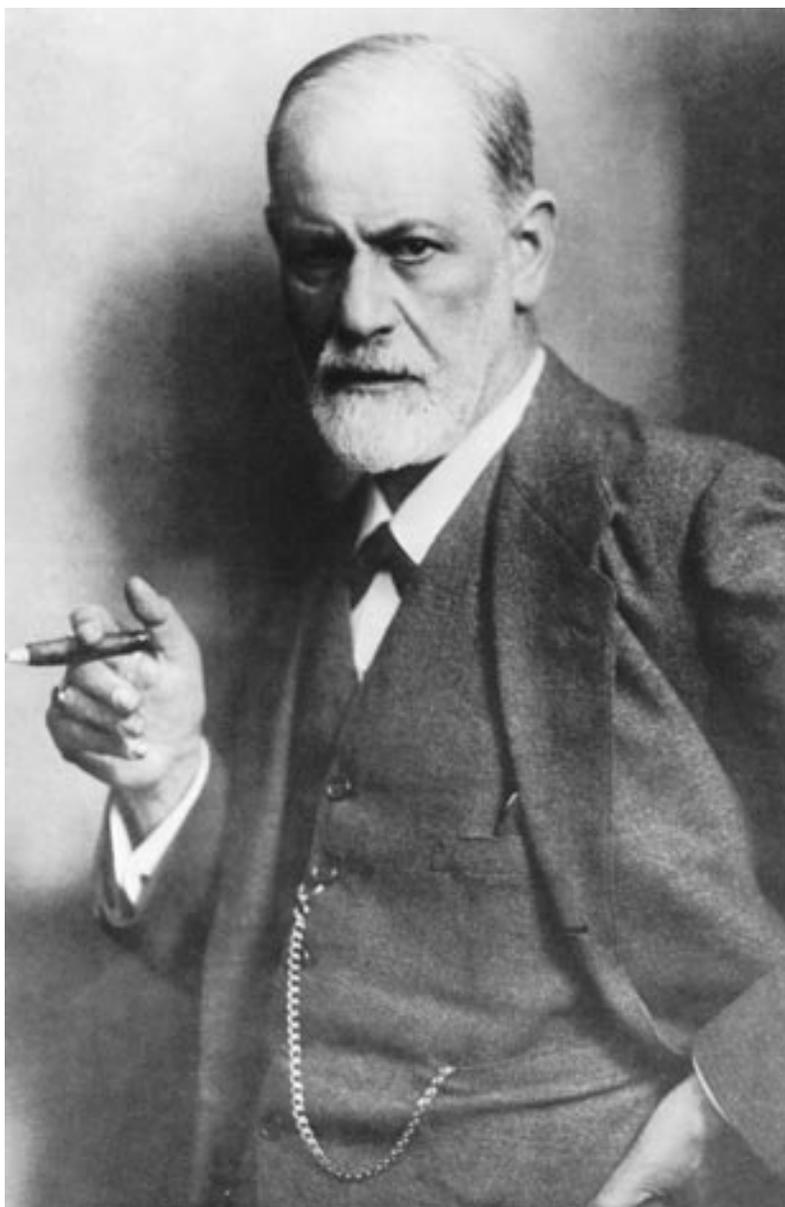
² Carl I. Schorske: *Bécsi századvég*. Helikon, Bp. 1998.

hatalomra jutását követő emigrációs hullám következtében történt meg – és ez a súlyponteltolódás ma is meghatározza szellemtörténeti helyét.

Mind Freud, mind Ferenczi számára a Monarchia volt a természetes közeg. Mindketten a Robert Musil által Kákániának csúfolt államalakulat polgárai voltak, s ez az államalakulat, különösen ennek urbanizációs központjai jelentették életviláguk magját, szervező erejét. Mindketten a Monarchia zsidóságának azon gyorsan asszimilálódó rétegéhez tartoztak, amelyek tagjai zsenge ifjúkorukban kerültek a kisvárosból (Freud a morvaországi Freibergből, Ferenczi Miskolcra) a nagyvárosba, ahol az orvosi pálya kínált számukra karrier- és előmeneteli lehetőséget. Az orvosi pálya választása egyszerre asszimilációs stratégiának is tekinthető, mivel az orvos mint modern polgár és mint modern értelmiségi viszonylag független a külső, hagyományos, rendies hierarchiától, a befektetett kulturális tőke jól konvertálható, könnyen alkalmazható; az orvosi szerep a hagyományos értelmiségi szerepekhez képest kevésbé függ nemzeti, nyelvi, kulturális és osztálykorlátoktól.

Ferenczi a bécsi egyetemi évek után a hatalmas léptékben fejlődő, gyorsan urbanizálódó és a századfordulóra Bécs vetélytársává váló Budapesten települt le, Freud pedig – minden ambivalenciája és a bécsiek mentalitásának igen kritikus megítélése ellenére – ugyancsak szoros szálakkal kötődött az osztrák fővárosához (amelyet csak a körülmények kényszerítő hatására hagyott el az Anschluss után, nem sokkal halála előtt, 1938-ban). Mind Freud, mind Ferenczi a progresszív, liberális polgár életfelfogását, világnézetét, értékvilágát és ízlését vallotta magáénak; Ferenczi személyes, intellektuális és szakmai szálakon is kapcsolódott a huszadik század eleji, Budapest-központú magyar polgári radikalizmushoz, így például a Galilei Körhöz, amelynek képviselői élesen bírálták a Monarchia és ezen belül Magyarország társadalmi, politikai, gazdasági viszonyait, szellemi téren egyértelműen a Nyugatra (Franciaország, Anglia) felé orientálódtak.

Mindeközben Bécsből nézve „magyarnak lenni” – legalábbis Freud számára – valamifajta egzotikumot jelentett. Ferenczi személye maga is úgy bukkan fel előtte, mint valami váratlan tünemény, mint egy pusztában szárba szökkenő virág... „Az Ausztri-



ához földrajzilag oly közel, de a tudomány tekintetében oly távoli Magyarország a pszichoanalízist csak egy munkatárssal – Ferenczi Sándorral – ajándékozta meg, ám olyannal, aki felér egy egész egyesülettel” – jegyezte meg Freud *A pszichoanalitikai mozgalom történetében*.³ Amikor 1910 elején Ferenczi pszichoanalitikus írásainak első gyűjteményes kötete, a *Lélekelemzés. Értekezések a pszichoanalízis köréből* címmel magyarul megjelent, Freud január 14-én kelt levelében ezt kérdezte tőle: „Nem árulná el nekem, mit jelent ez az érdekes szó a címlapon (*Lélekelemzés*)? Biztosan valami nagyon szép dolgot” (101 F)⁴

Freudnak Magyarországgal és a magyarokkal kapcsolatos véleménye nem sokat változott a Ferenczivel való barátság elmélyülése – ahogyan ő maga később nevezte: „bensőséges élet-, érzelm- és érdekközössé-

³ In: *Önéletrajzi írások*. Cserépfalvi, Bp. 1993, 65-117.

⁴ A levélrészletek utáni számok a magyar kiadás levélszámaira utalnak, a betűjelek pedig a levél írójára: F = Freud, Fer = Ferenczi)-



gük” – ellenére sem (483 Fer). 1918. november 18-án így ír Ferenczinek: „Szeretnék nagy rokonszenvet érezni a magyarok iránt, de ez nem sikerül nekem. Nem tudok mit kezdeni e tanulatlan nép vadságával és éretlenségével.” Majd hozzát teszi: „Sohasem voltam az ancien régime feltétlen híve, de kérdéses számomra, hogy a politikai bölcsesség jelének tekinthető-e, hogy a sok gróf közül a legokosabbikat [Tisza Istvánt] meggyilkolják, a legbutábbakat [Károlyi Mihályt] pedig megteszik miniszterelnököknek.” (772 F)

Freud és Ferenczi „bensőséges élet-, érzelem- és érdekközössége” éppen az első világháború éveiben jut csúcspontra, abban az időszakban, amely az Osztrák–Magyar Monarchia katonai vereségével, felbomlásával és a forradalmakkal ér véget. 1914. június 28-án írt levelében Freud különféle szakmai és egyesületi kérdéseket taglalt, de előtte még megemlíti egy aznapi eseményt, egy bizonyos merényletet Szarajevóban, amelynek következményei, mint írja, „teljesen beláthatatlanok” (483 Fer). A június 28. után váltott leveleket egyfajta háborús naplónak tekinthetjük, olyan személyes dokumentumok, vallomások sorozatának, amelyekből szinte napról napra végigkövethetjük, hogyan élte meg a háború és a forradalmak mindennapjait és rendkívüli eseményeit, korábbi életviláguk átalakulását és felbomlását az Osztrák–Magyar Monarchia eme két polgára, aki hasonló világlátás és értékrend alapján, de két meglehetősen eltérő – bécsi és budapesti – perspektívából szemlélte az eseményeket.

1914. augusztus 23-án Freud így ír Ferenczinek: „mint sokan mások, libidómat egyszerre az Osztrák–Magyar Monarchiáért mozgósítottam”. Ám, teszi hozzá, „a cenzúra szigorúsága és a kis sikerek miatti felfuvalkodottság láttán egyre inkább rossz érzés kerített hatalmába”. Bár Freud, is Ferenczi is mindvégig a sze-

retve gyűlölt Monarchiának és az egyébként utált Németországnak „drukkol”, egyre élesebben kritizálják a központi hatalmak, ezen belül a Monarchia politikusait és hadvezetését. Eközben óriási gyanakvással és bizalmatlansággal szemlélik az ellenfél, az antant, Anglia, Franciaország, Amerika és a hozzájuk csatlakozó Olaszország lépéseit is, beleértve a különféle békejavaslatokat és -kezdeményezéseket (például a Monarchia tekintélyét megingató Clemenceau–Czernin affért vagy Wilson elnök békeajánlatát). Háborús kommentárjaik, naplói, reflexióik arról tanúskodnak, hogy – a passzív fizikai és lelki túlélésen, illetve a pszichoanalízisnek egy beláthatatlanul új világba való átmentésén túl – a legfontosabb a személyes identitás megőrzése volt mindkettőjük számára.

Ebben a törekvésben a Freudnál jóval fiatalabb, aktívabb, társadalmi környezetébe, a budapesti értelmiségi közegebe szorosabban beágyazott Ferenczi volt a kezdeményezőbb. Ferenczi csaknem az egész háború alatt, 1915-től az összeomlásig katonaoorvosként szolgált, s így módja volt arra is, hogy a Freud családot, amelynek életkörülményei a háborús évek alatt fokozatosan romlottak, Bécsben már régen nem kapható élelmiszerekhez juttassa, mint erre a *Levelezés* számos helyén utalás történik. Katonaoorvosi ténykedésének egyik legismeretesebb, anekdotikus részlete a „lovasszék”, amelyről 1915. február 22-én így számol be Freudnak: „Mától fogva lóháton tartok analízisórát: a parancsnokomat analizálom, aki a Galíciában szerzett fejsérülése óta neurotikus, de valójában libidóproblémái vannak. Tehát a világtörténelem első lovasszék analízise! Micsoda melléktermékei vannak a háborúnak!” (537 Fer). A fejsérült, ám libidóproblémákkal küszködő parancsnok és Ferenczi doktor együttes analitikus lovaglásában van valami „unheimlich”, „kísérteties”, de akár egy Kálmán- vagy Lehár-operett jeleneteként is elképzelhetjük. De felfoghatjuk úgy is, mint „szereppróbat”, hiszen az első világháború különféle professzionális szerepek és stratégiák kipróbálását tette lehetővé számára. Katonaoorvosi tevékenysége, majd az ószirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság alatt tanúsított lázas aktivitása, rövid egyetemi szereplése egy új szerep kipróbálását tette lehetővé, mégpedig a *pszichoanalitikus szakértő* szerepéét, aki a háborús események okozta lelki sérülések és traumák, az úgynevezett „háborús neurozisosok” gyógyításán, illetve a gyógyítás intézményes megszervezésén munkálkodik. Ez a törekvése majdnem sikerre is vezetett, amikor 1918 őszén a Monarchia katonai egészségügyi hatóságai elrendelik az úgynevezett „idegállomások” felállítását, ahol a „háborús neurotikusokat” végső esetben, ha már egyéb módszerek nem jártak sikerrel, pszichoanalízissel is gyógyíthatják.

Freud a maga pozíciójából sokkal passzívabb megfigyelője az eseményeknek, ugyanakkor éppen az el-

ső világháború éveitől dolgozza ki azt a hipotézisét, amely a pszichoanalízis korai történetének egyik nagy fordulatát jelenti: a halálöszön fogalmának bevezetését az 1920-ban megjelent, de már évek óta készülő *Túl az örömelven* című művében. A halálöszön fogalmának bevezetése előtt néhány évvel vezette be Freud a narcizmus fogalmát (*A narcizmus bevezetése*, 1914), amely fontos lépés volt az identitás patológiájának és metapszichológiájának értelmezésében. A halálöszön bevezetése még tágabb perspektívába helyezte az identitás problémáját, a kezdet és a befejezés idői perspektívájának dinamikájába helyezve azt. Mindez persze nem volt független Freud háborús tapasztalataitól sem, a *Levelezésben* pedig jól nyomon követhető, hogy a halálöszön problematikájának kidolgozása egy Ferenczivel való folyamatos diskurzus során valósult meg, amelynek során az élet és a halál kérdéseit a filogenezis biológiai és természetfilozófiai kontextusában vitatták meg. A halálöszön bevezetése természetesen élettörténeti fordulat is: a csalódott, rezignált, öregedő, halálra készülő ember kísérlete az identitás és életciklus újraértelmezésére, válasz az „identitás-fenyegetésre”, amely egyszerre támad kívülről, az apokaliptikus erejű társadalmi változásokból, és belülről, az öregedés biológiai és lelki folyamataiból.

A passzív és rezignált, a romló életkörülményeket és polgári létforma válságát egyre nehezebben viselő Freud kritikus távolságból szemlélte Ferenczi lázas aktivitását. „*A mi országunk nem e világból való*” – idézi figyelmeztetően János evangéliumát. (772 F, 1918. XI. 17.). Az identitás-fenyegetést persze Ferenczi is a bőrén érzékeli. Az első világháború utolsó napjaiban, 1918. október 4-én a következőket írta Freudnak: „*A mi régi világunknak, legelsősorban a Globus Hungaricusnak a felbomlása nagyon érzékenyen érinti narcizmusunkat. Jó, hogy az embernek a magyar éne mellett van még egy zsidó meg egy pszichoanalitikus éne is, amelyet ezek az események nem befolyásolnak.*” (760 Fer). 1918. október 22-i levelét pedig így kezdi, utalva arra, hogy a magyar parlamentben a román, szlovák és horvát képviselők sorra jelentették be a történelmi Magyarországtól való elszakadásuk igényét: „*Ezekben a napokban búcsúszom szomorúsággal a korábbi Magyarországtól. Az érzés, amely eláraszt engem, a gyászhoz hasonlatos. Azt jelenti mégiscsak, hogy az ország egy részétől, amellyel azonosultam, el kell szakadnom.*” (766 Fer).

Freudot ugyancsak rezignációval tölti el a régi rend összeomlásának közvetlen, kísérteties élményt nyújtó tapasztalata. 1918. november 17-én így ír Ferenczinek: „*A Habsburgok semmit sem hagytak hátra, csak szemétdombot. Nyugalom honol erre felé, kivéve a pályaudvarokat, de semmi sem működik. [...] A helyzet állítólagos totális megváltozása ellenére a szomszédos népekhez való viszony terén semmi sem változott. A dinasztia túl-*

ságosan sok mindent elfedett; most minden csupaszon fekszik. Az új Magyarország nem áll másképpen velünk, mint a régi Ausztriával.” (772 F)

Ferenczit azonban ambíciói – a vereség és az összeomlás miatti gyász ellenére – tovább sodorják az 1918/19-es forradalmi hullámmal, amely őt 1919-ben egyetemi tanárrá, a világ első egyetemi pszichoanalitikus klinikájának vezetőjévé emelték. A személyes siker és a felemelkedés perspektívája azonban nála is a körülötte uralkodó zűrzavar, bomlás, regressziós folyamatok egyre élesebb percepciójával párosul – mindez pedig ambivalencia-érzéseit fokozza.

Néhány nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után, 1919. március 25-én így ír Freudnak: „*Az itteni folyamatok pszichoanalitikus hatásairól – amelyek a felszínen teljes nyugalomban zajlottak – csak azt mondhatom, hogy lenyűgözők voltak, és azok ma is. [...] Az ilyen jelentős, mélyen gyökerező libidómegszállások áthelyezése, ami most követelmény, szörnyű kihívásokat jelent a korábbi uralkodó osztály alkalmazkodóképessége számára, melyhez én is elkezdtem tartozni, s mint jómódú szülők gyermeke mindig is tartoztam. [...] Azt hallom, hogy nagyon erősen rekvirálják az élelmiszert, akárcsak az aranyat, az ezüstöt, az ékszeret és a pénzt. Az ember abban az értelemben is visszatért az ősellapothoz, hogy majdnem minden bűncselekményt halálbüntetéssel torolnak meg. [...] Ma sokkal nyugodtabbnak érzem magam, azaz összeszedett vagyok; arról is elkezdtem ráadásul gondolkodni, hogy miként megy majd sora a pszichoanalízisnek az új érában. Természetesen a legújabb vezetők is a legmélyebben ellenségesek, de talán modernségüket ki akarják fejezni azáltal, hogy, amint hallom, támogatni kívánnak bennünket. – [...] Minden attól függ, hogy külföldön miként alakul a kommunizmus sora, és hogy milyen gyorsan jönnek segítségünkre az oroszok.*” (798 Fer)

Freud március 28-án kelt válaszlevelében Victor Hugo *Hernani*-ját idézi.

„*Már rászoktam egy bizonyos indifferenciára. A húshiány és krónikus éhség is affektuscsökkenést eredményez nálam. És mégis Spanyolhon grandjai vagyunk, és büszkén kiálthatjuk a végrehajtás előtt:*

„*Nos têtes ont le droit
de tomber couvertes devant de toi.*”

‘*Egy spanyol grand feje
eléd is jogosult földötten hullni le!*’

(Kardos László fordítása).

Ferenczi április 15-én beszámol Freudnak a rá nehezítő nyomásról: „*A pszichoanalízist minden oldalról körüludvarolják; sok fáradságomba kerül, hogy a közlekedéseket elhárítsam. Tegnap azonban nem térhettem ki a direkt felszólítás elől, hogy egy állami kórházi osztályt átvegyek. Az új érában minden orvosi praxist kommunizálnak; a magánpraxis teljesen abbamarad. A pszichoanalízist kórházi terepre kell áthelyezni.*” (806 Fer)

Freud április 20-án így reagál Ferenczi levelére: „Tartózkodás, nem vagyunk alkalmasak semmiféle hivatalos jelenlétre, minden oldalon szükségünk van a függetlenségünkre. Talán okkal mondhatjuk: isten óvjon bennünket a barátainktól. Az ellenségekkel eddig megbirkóztunk. Van egy »azután« is, amikor majd ismét meg kell találnunk a magunk helyét. Nem voltunk és nem leszünk egyetlen irányzat követői sem, egyetlen dologtól eltekintve: kutatni és segíteni.” (808 F)

1919. május 23-án Ferenczi büszkén számol be Freudnak egyetemi ténykedéséről. „Hőn óhajtott vágyam – írja –, hogy a pszichoanalízist és didaktikai hajlamaimat az egyetemen érvényesítsem.” De – teszi hozzá – „remélem, a korábbiakhoz hasonlóan sikerülni fog a pszichoanalízist minden politikai törekvéstől távol tartani, és örömmel gondolok a nem túl távoli időre, amikor én – akár professzorként, akár nem, mindegy – a föld valamelyik szép szegletén Önnel együtt lehetek, és végre dolgozhatok is”. (814 Fer)

Június 19-én Ferenczi lakonikus rövidséggel említi meg Freudnak „régi világunk, a Globus Hungaricus”, a történelmi Magyarország végét: „Elég izgalom van itt. A tegnapi nap gyásznap volt számomra: Magyarország új (tervezett) határainak közzététele.” (815 Fer)

Az új határok kijelölése egyébként Freudot is foglalkoztatta: 1919. március 3-i levelében, utalva az előkészületben lévő versailles-i békeszerződésre, ironikusan megjegyzi: „Ma azt tudtuk meg, hogy [mi, osztrákok] nem csatlakozhatunk Németországhoz, de Dél-Tirolt átengedhetjük. Én nem vagyok hazafi, de rossz arra gondolni, hogy így majdnem az egész világ külföld lesz.” (794 F)

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, a történelmi Magyarország vége az illúziók, a korábbi asszimilációs stratégiák és identitás-stratégiák végét is jelentette. Pár héttel a Tanácsköztársaság bukása után, 1919.

augusztus 28-án így ír Ferenczi Freudnak: „Az elviselhetetlen vörös terror után, mely mint rémálom nehezedett az ember kedélyére, most itt van nekünk a fehér. [...] Ha nem tévedek, most a brutális zsidóüldözés vár ránk, magyar zsidókra. Az illúzióból, melyben felnőttünk, hogy mi »zsidó hitvallású magyarok« vagyunk, azt hiszem, a legrövidebb időn belül kiábrándítanak bennünket. A magyar antiszemitizmust – a nép jellemének megfelelően – brutálisabbnak képzelem el, mint a kicsinyes-gyűlölködő osztrákot. Hogy miként lehet majd itt élni és dolgozni, meg kell hogy mutatkozzék hamarosan. A pszichoanalízis számára természetesen az volna a legjobb, ha teljes visszavonultságban és észrevétlenül folytatná munkáját. Személyesen ezt a traumát fel kell használnom arra, hogy levessek bizonyos, a gyermekszobából származó előítéleteket, s elfogadjam a keserű valóságot, hogy zsidóként valóban hazátlan vagyok. Az így felszabaduló libidót az összeomlásból megmentett kevés barát, a jóban-rosszban elkísérő egyedüli hűséges lélek és a tudomány között kell elosztani.” (819 Fer)

Előadásomban csak röviden és jelzésszerűen tudtam felidézni azt a módot, ahogyan Freud és Ferenczi megélte az Osztrák–Magyar Monarchia végnapjainak és az utána bekövetkező forradalmaknak az eseményeit. Csak utalhattam azokra a messzemenő következtésekre, amelyekre az események megélése és narratív rekonstrukciói alapján jutottak. Ezeknek a következtetéseknek igen nagy jelentőségük volt a pszichoanalízis további fejlődése, nem utolsósorban az identitásra vonatkozó elképzelések alakulása szempontjából is. Freud érdeklődése egyre inkább a tömeg, illetve a tömegben a vezérral azonosuló egyén felé fordul; Ferenczi pedig egy új terápiás attitűd, az „aktív technika” és a „kölcsonös analízis” kialakításával próbálja feldolgozni azt a traumát, amelyet a „régi világ” elvesztése, a korábbi identitásstratégiák megrendülése és kudarca okozott számára. Ez azonban már egy másik történet. ■



Fenti írását a *Pszichoanalízis, művészet, Közép-Európa* című szimpóziumon olvasta fel a szerző. A képen Radnóti Sándor (balra) és Erős Ferenc.